

Xarli, el soldat que va morir dues vegades¹

Xarli, the soldier who died twice

Francesc Xavier Hernández Cardona

Grup de recerca Didpatri

Universitat de Barcelona

Campus Mundet. Edifici de Llevant, 127

Passeig de la Vall d'Hebron, 171

08035 Barcelona

✉ fherandez@ub.edu

Rebut: 26/02/2018

Acceptat: 07/03/2018

Resum

La tardor del 2011 investigadors del CSIC i del grup de recerca DIDPATRI de la Universitat de Barcelona, van estar excavant a la zona de Raimats, un dels escenaris dels darrers combats de la batalla de l'Ebre. En els treballs es van localitzar les restes esquelètiques d'un soldat que havien quedat colgades just en el lloc on havia mort. En conèixer la troballa el Departament de Governació i Relacions Institucionals invocant la Llei de Fosses es va emparar de les restes del soldat i de resultes es va generar una important polèmica sobre el paper de l'administració en les polítiques de memòria.

Paraules clau: Arqueologia del conflicte; Batalla de l'Ebre; Didàctica del conflicte; Problemes didàctics

Abstract

In 2011, researchers from the CSIC and the DIDPATRI research group of the University of Barcelona, were digging in the area of Raimats, one of the last stages of the Battle of the Ebro. In the works, the skeletal remains of a soldier who were hanging right in the place where he had died were located. Department of Interior and Institutional Relations, invoking the Law of Pits, was protected from the remains of the soldier. An important controversy was generated about the role of the administration in the memory policies.

---

1. Aquest article es contextualitza en el projecte: Aquest article es contextualitza en el projecte: *Iconografía y recreación histórica en la didáctica del patrimonio. El caso de la Guerra Civil española*. EDU2016-76589-R

Keywords: *Archeology of the conflict; Batalla de l'Ebre; Didactics of Conflict; Didactic problems*

Sumari

1. Excavant el terror; 2. El segrest d'un esquelet; 3. I la polèmica va continuar; 4. Polítiques d'ocultació?; 5. Bibliografia citada

Excavant el terror

El setembre del 2011, a petició de l'Associació cívica Lo Riu, de La Fatarella (Terra Alta), un equip compost per investigadors del INCIPIT-CSIC (Instituto de Ciencias del Patrimonio-Consejo Superior de Investigaciones Científicas) i del grup de recerca DIDPATRI (Didàctica del Patrimoni) de la Universitat de Barcelona va començar a excavar l'escenari del combat de Raïmats, lliurat els dies 14, 15 i 16 de novembre, els darrers de la batalla de l'Ebre². Es tractava d'una posició defensiva ubicada dalt la Serra de la Fatarella (Rams; Pérez. 2010), que els republicans van mantenir fins el darrer moment per tal de cobrir la retirada del XVé Cos d'Exèrcit pel pont de ferro de Flix. L'excavació es va centrar en una zona de trinxeres, la més reculada de la línia defensiva, i en un dels fortins de formigó que havia quedat completament ocultat. La intervenció arqueològica es va voler fer amb totes les garanties, es va utilitzar el georadar, es van fer passades amb detectors de metalls i es va utilitzar una estació total. Es van estudiar totes les fonts escrites disponibles i es van fer nombroses entrevistes a persones relacionades amb l'espai. Alhora es van estudiar els elements que durant anys havien anat recuperant els propietaris de les parcel·les intervingudes: restes de metralla, de projectils del 155, de projectils de morter, de projectils de 45 mm dels tancs T-26... Aviat es va poder comprovar que allò que deien les fonts era del tot cert, la zona alta de Raïmats presentava encara les ferides d'un combat dantesc: els embuts de les bombes d'aviació eren perceptibles en els bosquets de la zona, i aviat es van començar a recuperar un gran nombre de fragments de metralla. La informació històrica deia que la línia havia estat atacada durament per l'aviació, per l'artilleria pesant i per l'artilleria divisionària, i que els tancs T-26 s'havien acostat als fortins per disparar a boca de canó contra les seves troneres. Finalment la infanteria franquista va procedir a assaltar les posicions republicanes. Tanmateix la resistència va ser efectiva atès que el XVé cos d'Exèrcit es va poder retirar a l'altra banda del riu. Si Raïmats no hagués resistit es probable que l'artilleria franquista hagués pogut atacar el pont de Flix col·lapsant i

---

2. Van exercir com a directors de l'excavació Alfredo Gonzalez-Ruibal i Maria del Carmen Rojo Ariza. Els costos de l'excavació van ser assumits totalment pel grup de recerca DIDPATRI de la Universitat de Barcelona i per l'INCIPIT-CSIC. La Generalitat no va aportar cap mena de suport econòmic.

destruint les divisions de l'exercit republicà en retirada. El cert es que els franquistes van abocar contra la línia tot el que tenien i l'acció esdevingué un interessant cas de cooperació inter-armes (Rubio-Campillo, Hernández, 2015).

La intervenció arqueològica es va centrar en el fortí denominat «número 3», i en una de les trinxeres reculades a tocar del bosquet que coronava la cota 562. En la mesura que l'excavació avançava es confirmava que el lloc havia estat l'escenari d'un combat esgarrifós atès que les restes de material bèl·lic eren abundoses: desenes de beines de munició de fusells mosin-nagant i màuser espanyol; granades Lafitte, Universal i ofensives i defensives poloneses, munició de fusell sense disparar, carregadors de metralladora Breda... metralla, etc. Estava clar que la trinxera havia estat un infern. A mig matí del dijous 22 de setembre, els arqueòlegs van localitzar ossos humans que sobresortien d'una de les parets excavades de la trinxera. En aprofundir el treball es va poder comprovar que realment eren restes esquelètiques i que estaven en connexió anatòmica. Altrament estava molt clar que no es tractava d'una fossa (ni comuna, ni individual), era un soldat mort aïllat que havia quedat abandonat en l'interior d'una trinxera. Cap a les 11 hores es va notificar la troballa al Servei d'Arqueologia per entendre que el cas podia entrar dins de l'article 10 de la Llei 10/2009, de 30 de juny (Llei de Fosses)³. El Servei d'Arqueologia, al seu torn, va explicitar que avisaria al Memorial Democràtic⁴ i que ja es rebrien instruccions. Atès que el Memorial Democràtic no va donar cap resposta, i constatant que havia possibilitats de tempesta, que el terreny de composició inestable presentava molts problemes, que la zona estava freqüentada per cànids, guineus i senglars, i tenint en compte que s'acostava un cap de setmana amb jornades de patrimoni, es va continuar amb l'excavació de les restes. Si els treballs s'aturaven havia risc de perdre informació i les restes, sense dubte, podien perillar quant a integritat. Continuar era doncs una qüestió simplement professional i deontològica, i a més no havia cap problema atès que l'equip comptava amb gent preparada, i ambdós equips de recerca comptaven amb el suport d'antropòlegs i forenses.

Un sol arqueòleg amb experiència⁵ es va encarregar de l'excavació de l'esquelet per tal de conjurar problemes de contaminació cas d'haver de fer analítiques. L'esquelet

3. Article 10 de la Llei 10/2009, del 30 de juny: «En el cas que, per atzar, algú descobreixi restes que puguin correspondre a les persones desaparegudes a què fa referència l'article 2.1 ho ha de fer saber, en el termini de quaranta-vuit hores, a l'Administració de la Generalitat o a l'Ajuntament corresponent, el qual ho ha de comunicar al departament competent en matèria de memòria democràtica en el termini de quaranta-vuit hores».
4. El Memorial Democràtic fundat el 2006 com institució política, depenent del govern de la Generalitat, tenia competències sobre tot allò relacionat amb la memòria històrica de la Guerra Civil i el Franquisme.
5. El responsable de l'excavació de l'esquelet va ser Xurxo Ayan, en aquells moments investigador del CSIC (Laboratorio de Arqueología da Paisaxe- CSIC) que comptava amb una gran experiència de camp en excavacions de conflictes contemporanis.

estava gairebé complet, li faltava però la ma dreta. Estava en posició decúbit supí amb el braç esquerra doblegat amb la ma damunt del cap. Estava clar que era un soldat que havia caigut abatut cap enrere i que havia quedat mort en aquella mateixa posició. Algú li havia agafat el fusell i el casc (si és que en portava) i li havia tirat terra al damunt. La trinxera es va convertir en la seva tomba. Tanmateix en retirar el cos es van poder recollir les restes de metralla que l'havien fulminat, i sota l'esquelet havia el que quedava del seu sarró, amb granades i munició, i al terra desenes de beines de bales de fusell mosinagant. Estava clar que havia mort defensant a trets la posició i que havia resultat finalment abatut per una granada de ma o de morter. A primer cop d'ull semblava una persona molt alta, per la qual cosa en l'imaginari dels arqueòlegs va circular la idea de que es deuria tractar d'un combatent estranger, potser americà, ja que la unitat que defensava la zona era la 15 Brigada Mixta, successora de la XV Brigada Internacional. Algú, amb pura improvisació, el va anomenar Charlie i aquest va ser el nom que li va quedar en aquell primer moment.

L'exhumació va acabar divendres 23 al migdia i les restes es van salvar. Just quan s'estaven retirant els darrers elements, el Memorial va donar senyals de vida amb una trucada, però no va donar instruccions precises. Es van limitar a comunicar que allò era competència de la Generalitat i que dilluns aniria un tècnic a veure com estava el tema. Acabada la feina bona part dels arqueòlegs van marxar de cap de setmana.

El segrest d'un esquelet

El grup d'investigadors que va restar a La Fatarella va optar per donar a conèixer la descoberta, en el ben entès que calia reivindicar les accions de memòria i de que allò que s'havia recuperat i documentat era important. Es va optar per explicar el cas a un professional acreditat i amb experiència, i el periodista Jacinto Anton de Vez, de Cultura de «El País» oferia al respecte totes les garanties. Es va establir comunicació telefònica i se li van enviar fotografies de l'excavació. En Jacinto Anton de Vez, amb el material enviat, va treure un magnífic article el diumenge 25 de setembre (Anton de Vez, 2011) que recollia les explicacions dels arqueòlegs i especialment d'Alfredo Gonzalez Ruibal. A partir de l'article de El País diferents mitjans es van interessar pel cas que va assolir una ampla difusió.

El dilluns 26 (quatre dies després d'haver donat l'avís), finalment, va comparèixer el tècnic del Memorial Democràtic, i en aquest cas també del COMEBE (Consorci Memorial Espais Batalla de l'Ebre)⁶ que es va limitar a dir que aquella recerca l'havien de fer ells amb les seves empreses, que els ossos havien d'anar al memorial de les Camposines, que en

6. El COMEBE es una institució que sovint actua en nom de la Generalitat i del Memorial quant a temes de memòria en l'entorn de la Terra Alta.

Figura 1. Excavació de l'esquelet Xarli, el 22 de setembre de 2011.

Figura 2. Conjunt de l'esquelet de Xarli.

Figura 3. Recreació de la posició del soldat mort (M.H. Pongiluppi)

cap cas les restes podien estudiar-se a Santiago (tot i que el CSIC comptava amb molts recursos de qualitat inqüestionable), i que ja veurien si deixarien estudiar-les a Barcelona. Dimarts dia 27 el tècnic del Memorial va tornar a comparèixer advertint que havia possibilitat que l'equip fos denunciat i que aviat vindrien a confiscar-se, i si calia amb els mossos d'esquadra, de les restes arqueològiques (les esquelètiques i les objectuals). Tanmateix la denuncia contra els científics difícilment podia prosperar atès que la casuística que es va donar no es contemplava ni en el reglament, ni en els protocols que desenvolupaven la llei esmentada, que feien referència únicament a restes trobades en superfície o bé les buscades expressament en l'excavació de fosses, llocs d'enterrament o excavacions programades. En el cas de Raïmats es tractava de l'excavació d'una trinxera, on de forma causal i imprevisible havien aparegut restes humanes. Tot i així els investigadors, com s'ha assenyalat anteriorment, van complir l'article 10, i qui va mostrar ineficàcia va ser, precisament, el Memorial.

Els treballs d'excavació van continuar amb normalitat fins que el dimarts dia 28 de setembre es va rebre una carta de la Generalitat. L'ofici el signava la Sra. Diana Mampel Alandete, Subdirectora general de Memòria i Pau⁷ i estava signada amb data de 27 de setembre. L'escrit, entregat en ma a peu d'excavació, reivindicava el paper de la Generalitat quant a localització i identificació de persones desaparegudes en virtut de la «Llei de fosses». Així mateix cominava a l'equip a entregar les restes esquelètiques als especialistes en matèria d'antropologia que designés la Subdirecció General de Memòria i Pau. La carta, però, no precisava ni quan, ni com s'havien d'entregar les restes del soldat. Es limitava a informar que el director de l'excavació seria requerit en el seu moment.

El dia 29 la subdirecció general de Memòria i Pau feia pública una nota on deia que: «com a administració competent en la matèria, assumirà l'estudi antropològic de les restes òssies i objectes corresponents a un soldat mort en el transcurs de la batalla de l'Ebre en una trinxera de la línia fortificada de Los Raïmats»⁸. Es produïa doncs un salt qualitatiu atès que ara es demanaven també els materials del soldat tal com havia advertit en un primer moment el tècnic del COMEBE (d'una excavació que la Generalitat no havia finançat). Altrament la Generalitat ignorava la participació de la Universitat de Barcelona (que actuava en coodirecció) i reconeixia com a interlocutor exclusivament al CSIC. Aquest oblit podia interpretar-se com una estratègia per presentar de manera de-

7. La Subdirecció General de Memòria i Pau estava adscrita a la Direcció General de Relacions Institucionals i amb el Parlament que, al seu torn depenia del Departament de Governació i relacions institucionals.

8. La nota es va editar en l'espai web «Sala de premsa» de la Generalitat de Catalunya del dia 29. <https://www.e-noticies.cat/el-cadaver-de-la-discordia-57564.html> El text atribuïa la intervenció exclusivament al CSIC buscant un biaix d'enfrontament Catalunya –CSIC Espanya. Alguns mitjans van recollir d'immediat el biaix del suposat enfrontament: <https://www.e-noticies.cat/el-cadaver-de-la-discordia-57564.html> (consultes realitzades a 21 de febrer de 2018)

magògica l'excavació com una intervenció estatal per apropiar-se del patrimoni català (!). Tanmateix el dia 29 a la nit cap membre de l'equip havia rebut cap notificació, ni oficial ni oficiosa de la nova proposta de requisa. Per tant continuava la incertesa de a qui, com i quant s'havien d'entregar els materials.

La demanda dels materials, esquelet i objectes, significava que l'equip perdia totalment el control sobre l'estudi de les restes i això implicava una situació greu atès que difícilment es podria presentar i comunicar un estudi global sobre la recerca sense disposar de les restes esquelètiques i sense poder estudiar els objectes i elements recuperats. Amb aquesta ordre la recerca quedava condemnada i dramàticament limitada per una decisió política no científica. L'equip estava d'acord en realitzar un estudi antropològic, i fer anàlisis d'ADN i d'isòtops, i si això s'impossibilitava estava clar que difícilment es podrien formalitzar hipòtesis fonamentades sobre la persona i les circumstàncies de la seva mort. Altrament la comunicació dels resultats (regla bàsica en recerca) a partir de publicacions científiques i congressos quedava seriosament hipotecada en no poder incorporar coneixement sobre els elements més rellevants de l'excavació (Gonzalez-Ruibal, 2016, 213-219). A banda cal tenir present que la intervenció, pensada en un context d'"arqueologia pública" és feia a partir dels propis recursos econòmics dels grups, sense cap subvenció, i en aquest sentit l'actitud de la Generalitat els podia causar un greu perjudici.

Durant els dies 28, 29 i 30 el cas va saltar als mitjans de comunicació: ràdios, i mitjans locals, i també a la televisió, generant un debat viu. L'equip va rebre desenes de manifestacions de suport i en contra de la ingerència de la Generalitat i la politització del que havia de ser un afer científic⁹. Altrament cal destacar que el COMEBE va rebre l'encàrrec de confiscar les restes esquelètiques en nom de la Generalitat. Val a dir que el director científic del COMEBE, el Dr. Josep Maria Solé Sabaté es va arrencar de manera fàctica amb l'espoli atès que no va fer cap moviment ni va emetre cap opinió en suport de la llibertat de recerca. Tanmateix els investigadors implicats van fer una defensa inflexible de les seves posicions i van denunciar la brutal ingerència de la Generalitat. Les contundents declaracions als mitjans de la direcció del grup DIDPATRI del dia 28 son al respecte aclaridores de la situació de tensió:

«A banda d'instar l'entrega del material han afirmat que no podem continuar l'excavació amb els nostres antropòlegs i forenses, i que ho faran

---

9. La quantitat de notícies presents a la xarxa esdevingué impressionant. Cal destacar la crònica dels fets que van realitzar els investigadors i que anaven actualitzant. Vegeu al respecte (consultes del 21 de febrer de 2018) <http://memoriahistorica.org.es/s1-news/c1-ultimasnoticias/la-generalitat-nos-impide-investigar-el-soldado-de-la-fatarella/> http://www.memoriacatalunya.org/assets/pdf/Fatarella_setembre_2011.pdf; <http://www.riberaonline.info/2011/09/francesc-xavier-hernandez-cardona-la.html>

ells amb les seves empreses (les empreses vinculades al Memorial guanyen concursos tal com es guanyen concursos en aquest país). Tot plegat haurem d'abandonar la recerca a canvi de res. En cap cas la Generalitat i els seus pressupostos garantirà més qualitat que la UB i el CSIC... Un desastre. Crec que es una agressió greu contra el treball dels científics i com a universitari i ciutadà em sento absolutament molest. Si ho arribem a saber el soldat no surt del clot. Nosaltres garantíem un estudi absolutament rigorós i les anàlitzes pertinents per deixar oberta la porta a una possible identificació. Què farà la Generalitat? Fins ara no ha fet res per recuperar restes de combatents. Suposo que el nostre soldat anirà de dret a florir-se a les Camposines. Nosaltres el vam rescatar de l'oblit, ara la Generalitat el tornarà a silenci. Adéu Carles, Charlie o Carlos, ho sento amic sembla que també perdràs aquest combat. Sapigueu tots que el Memorial Democràtic, que depèn del govern, no deixa investigar sobre la Guerra Civil i que tracta als científics com si fóssim bandits. Si us plau expliqueu aquesta història a tothom (...)»¹⁰

Mentre es descabdellaven els darrers moments de l'excavació, i de manera preventiva, es va procedir a recollir el màxim d'observacions i d'informació fotogràfica de les restes esquelètiques. El dia 30, el darrer dia dels treballs, es va presentar al local de Lo Riu, a La Fatarella un empleat del COMEBE per fer-se càrrec de les restes. Atès que la persona no portava ni identificació ni cap mena de rebut o justificant, es va haver d'improvisar un paper conforme que les restes eren entregades al representant de la Generalitat.

Al dia següent, 1 d'octubre els mitjans de comunicació van continuar donant ressò a la notícia i la polèmica, i TV3 va recollir en els informatius una crònica dels fets i unes desafortunades declaracions del Director General de Relacions Institucionals, Sr. Joan Auladell i Fonseca en les quals afirmava que la Generalitat no feia més que acomplir la llei. Posteriorment elements propers a la Generalitat van arribar a suggerir que el CSIC volia endur-se les restes esquelètiques fora de Catalunya i que la Generalitat actuava en favor de la preservació del patrimoni del país.

Naturalment la manera més còmoda, racional i econòmica de dirimir el conflicte hagués estat que la Generalitat, sense renunciar a les seves competències, hagués fet confiança a l'equip, participat al 50% per la Universitat de Barcelona, en tant que DIDPA-TRI estava reconegut per la administració de la mateixa Generalitat com a Grup e Recerca de Qualitat, i que quan aquest hagués acabat l'estudi antropològic i les anàlitzes, la Generalitat s'hagués fet càrrec de les restes i dels resultats científics. Contràriament la Generalitat va optar per mostrar una posició de prepotència i intransigència per tal d'imposar les seves competències i demostrar que la lògica política estava per damunt de la lògica

10. <http://www.riberaonline.info/2011/09/francesc-xavier-hernandez-cardona-la.html>. Darrera consulta 21 de febrer de 2018.

 Generalitat de Catalunya
Departament de Governació
i Relacions Institucionals
**Direcció General
de Relacions Institucionals
i amb el Parlament**
Subdirecció General de Memòria i Pau

Sr. Alfredo González Ruibal
INCIPIIT – CSIC
Rua de San Roque, 2
15704 Santiago de Compostela

Apreciado Señor:

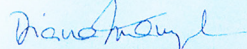
El pasado 23 de septiembre tuvimos conocimiento de que se habían localizado restos óseos y objetos correspondientes a un soldado muerto en el transcurso de la batalla del Ebro, en una trinchera de la línea fortificada de Los Raimats (La Fatarella). El hallazgo se ha producido en el marco de la intervención arqueológica autorizada por la Direcció General del Patrimoni Cultural, que se lleva a cabo bajo su dirección y con la participación de personal del INCIPIIT-CSIC.

Como Administración competente en la materia y en cumplimiento de la normativa vigente en Cataluña sobre fosas comunes del período de la Guerra Civil, formada por la Ley 10/2009, de 30 de junio, sobre la localización y la identificación de las personas desaparecidas durante la Guerra Civil y la dictadura franquista, y la dignificación de las fosas comunes, el Decreto 111/2010, de 31 de agosto, que la desarrolla reglamentariamente, y la Resolución IRP/4072/2010, de 15 de diciembre por la cual se aprueban los protocolos de aplicación en las actuaciones previstas en la ley citada, le comunicamos que asumiremos directamente el estudio antropológico de los restos mencionados.

Previamente, deberá usted garantizar la adecuada custodia de los restos y su posterior entrega a los especialistas en materia de antropología que designe la Subdirección General de Memoria y Paz del Departamento de Gobernación y Relaciones Institucionales de la Generalitat de Catalunya.

Por último le recordamos que ante cualquier nuevo hallazgo de restos óseos, debe usted comunicarlo de inmediato a los técnicos del Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre (COMEBE) o de esta Subdirección General.

Atentamente,

Diana Mampel Alandete
Subdirectora General de Memoria y Paz

Barcelona, 27 de septiembre de 2011

Av. Diagonal, 692
08038 Barcelona
Tel. 93 552 65 00
Fax 93 552 65 05

Figura 4. Escrit de la Subdirectora Diana Mampel

LA FATANELLA DIA 30 DE SETEMBRE 2011

HE RESUT DEL DR. ALFONSO GONZALEZ-
 RUBIAL I LA SRA M. CALLEN ROJO ALIZA
 CO-DIRECTORS DE L'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA
 "L'INDI FORTIFICADA DE LA FATANELLA" (SECTOR
 PLAINATS LES RESTES CADAVÈNTIALES EXHUMADES
 DURANT ELS DIES 22 I 23 DE SETEMBRE.

PER PART DEL COMEBE
 ALEX CERVELLO
 ALEX

[Signature]

Figura 5. Rebut
 improvisat de
 l'entrega de les restes
 esquelètiques.

Figura 6. Entrega de les restes
 esquelètiques al delegat del
 COMEBE.

científica. Posteriorment algunes fonts properes a Governació van indicar que la violenta reacció de la Generalitat va estar motivada de manera directa per les fotografies de l'esquelet aparegudes en El País, que van ser considerades per alguns dirigents de la institució i de l'entorn del Partit Unió Democràtica com ofensives i escandaloses (!)

I la polèmica va continuar

Acabada l'excavació i retirats a Santiago els investigadors del CSIC des del DIDPATRI es van tirar endavant noves iniciatives. El mateix dia 30 es va procedir a demanar empara al Síndic de Greuges, per vulneració dels drets dels investigadors per part de la Generalitat de Catalunya¹¹. La denuncia era per tal com havia anat el procés, i s'afegia la problemàtica que suposava la incongruència entre la «Llei de Fosses» i la Llei del Patrimoni Català i especialment amb el Decret 78/2002, de 5 de març, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic, que reglamenta drets i deures dels investigadors.

A banda es va demanar entrevista al Director General de Relacions Institucionals, Sr. Joan Auladell i Fonseca per tal de trobar una sortida dialogada al conflicte. La reunió es va realitzar el 4 d'octubre de 2011 a la seu de la Direcció General de Relacions Institucionals i van participar el Sr. Joan Auladell; la Sra. Diana Mampel i F.X. Hernández en nom dels investigadors. La Generalitat va informar que les restes del soldat estaven essent estudiades per una empresa que emetria el corresponent informe antropològic. Tanmateix la Generalitat es va comprometre a que, quan l'estudi estigués acabat, entregaria temporalment les restes a l'equip de la UB i el CSIC a fi i efecte que realitzessin un estudi propi. En contrapartida els investigadors procedirien a retirar la denuncia al Síndic de Greuges. En acabar l'estudi l'equip de UB i CSIC retornarien les restes esquelètiques a la Generalitat. El mateix 4 d'octubre des del grup DIDPATRI es va desistir de la queixa presentada al Síndic de Greuges, que va aturar les seves actuacions el 7 d'octubre de 2011¹².

En els mesos següents els investigadors van treballar en la memòria i en el tractament de les peces localitzades a l'excavació, els treballs van acabar a finals del 2011 i l'esborrany de la memòria es va fer públic el 13 de desembre del 2011 (Gonzalez-Ruibal, 2012).

El 10 d'abril del 2012, des del grup DIDPATRI, en tant que la Generalitat no havia fet cap moviment, es va enviar una carta certificada, i amb registre de sortida de la UB¹³, al Director General Sr. Auladell. El text recordava els acords de la reunió del dia 4 d'octubre:

11. El Síndic de Greuges va acceptar la denuncia i va obrir l'expedient Q-06007/2011.

12. Notificació S-39397/2011

13. DCS 10-IV-2012 S. 144.

«... recordareu que vam considerar la possibilitat que, al marge dels estudis antropològics endegats per la Generalitat, els grups de recerca implicats en l'excavació efectuéssim el nostre propi estudi sobre les restes cadavèriques localitzades (...) Aquest estudi és molt important atès que, al capdavall, les restes cadavèriques també són un material arqueològic absolutament fonamental per entendre el conjunt investigat (...) Sense aquest coneixement els resultats de la recerca patiran un dèficit estructural important. És per això que voldria demanar-vos autorització i indicacions per procedir a l'estudi esmentat. Al marge d'aquesta demanda també voldria demanar-vos, en nom dels grups de recerca, accés als resultats de l'estudi de la generalitat, cas que hagi finalitzat, sobre les esmentades restes (...)»

El Director General de relacions Institucionals va trigar quatre mesos en contestar la carta. Ho va fer el 20 d'agost de 2012¹⁴. La carta exposava en un llarg llistat les lleis i decrets que emparaven a la Generalitat quant a memòria històrica. Finalment remetia els compromisos a un futur conveni entre el Departament de Relacions Institucionals i la Universitat de Barcelona:

«Conseqüentment, us informem que properament rebreu una proposta perquè el Departament de Governació i relacions Institucionals i la Universitat de Barcelona, com a parts interessades, formalitzin els termes de la col·laboració necessària per posar a disposició del vostre equip d'investigadors/es les restes localitzades a Los Raïmats, dipositades en el Memorial de les Camposines (La Fatarella). D'aquesta manera, podreu desenvolupar-ne l'anàlisi antropològica i, si s'escau, relacionar les conclusions que en pugueu extreure amb les de l'estudi efectuat prèviament des d'aquesta direcció general».

En els mesos següents el suposat acord de col·laboració amb la UB no va arribar. El dia 23 de novembre el grup DIDPATRI va enviar una nova carta amb registre sortida UB¹⁵ al Director General recordant-li el tema del conveni i demanant accés als estudis efectuats per la Generalitat:

«Amb data de 20 d'agost vam rebre una carta en la qual ens confirmàveu que s'iniciava la tramitació d'un conveni de col·laboració amb la Universitat de Barcelona que possibilitaria que els investigadors d'aquesta uni-

14. GENCAT. Governació i Relacions Institucionals. Registre de sortida núm. 00015/4968/2012. D. 20/08/2012.

15. DCS.23-XI-2012. 12

versitat poguéssim accedir, col·laborar, investigar, a l'entorn dels materials que, en funció de la legislació vigent, tutela l'administració de la Generalitat. Esperem que en breu es pugui avançar en aquesta direcció i, us confirmem que podeu comptar amb la nostra col·laboració per si hagués algun dubte o dificultat a l'hora de plantejar el conveni. Altrament voldria demanar-vos, ja ho vam fer a l'anterior carta sense obtenir resposta que, de moment, ens féssiu arribar l'estudi (encarregat per la Generalitat) de les restes antropològiques localitzades a l'excavació arqueològica de La Fatarella. Entengueu que el nostre treball, sense aquesta informació, té un dèficit important. Si això no fos possible crec que fora gairebé preceptiu que féssiu arribar l'estudi al Servei d'Arqueologia a fi que l'annexés o vinculés a la memòria arqueològica corresponent.»

La carta no va tenir contestació, com tampoc la van tenir les cartes i correus que la van succeir. La Generalitat no va complir els pactes. El soldat va ser desaparegut i l'informe pagat amb diners públics va ser ocultat gelosament.

La «Llei 19/2014, del 29 de desembre, de transparència, accés a la informació pública i bon govern» va obrir noves oportunitats. A principis del mes de setembre de 2015 un ciutadà, l'advocat Angel Sanchez-Fortun és va interessar pel cas del soldat de La Fatarella, i emparant-se en dita llei va demanar al Memorial Democràtic la possibilitat de tenir l'estudi antropològic del soldat de La Fatarella. El memorial li va tenir que lliurar una còpia en paper atès que l'informe no era d'accés públic per via web. Aquest advocat va tenir la cortesia d'enviar una còpia al grup DIDPATRI i al INCIPIT-CSIC. Així quatre anys després de l'excavació i d'haver estat realitzat l'informe antropològic els investigadors del DIDPATRI van poder tenir accés a la informació.

L'informe (Estrats, 2011) era formalment correcte i era globalment coincident amb les conclusions avançades pels arqueòlegs: mort a causa d'una explosió. Tanmateix l'informe al·ludia repetidament a que no disposaven de suficient informació sobre el context arqueològic, i les úniques referències que es feien servir eren les que havien pogut obtenir a partir de les visions esbiaixades publicades a la premsa. Per dir-ho d'altra manera la Direcció General de Relacions Institucionals deuria vetar la comunicació entre l'empresa i els arqueòlegs, directriu que, sense dubte va afectar la qualitat de l'informe atès que el canvi d'impressions amb els arqueòlegs esdevé fonamental en aquests casos. Tot plegat no era d'estranyar que en l'informe hi haguessin alguns errors producte del desconeixement del context, així per exemple l'informe posava èmfasi en que el soldat havia mort fora de la trinxera i que va ser arrossegat a l'interior, conclusió que sense dubte s'hagués modificat cas d'haver consultat amb els arqueòlegs el context objectual localitzat dins la trinxera i a tocar de les restes esquelètiques. D'altra banda estava clar que no s'havien fet analítiques, ni d'ADN ni d'isòtops. Tot plegat la conclusió clara era que l'estudi i les analítiques fetes pel CSIC o la Universitat de Barcelona haguessin aconseguit un nivell molt superior d'informació sobre el cas.

Si en Xarli tenia parents vius difícilment aquests l'haguessin pogut recuperar, la Generalitat el va ocultar i confinar en una caixa de plàstic, la numero 23, que va ser dipositada en el polsós magatzem del Memorial de Les Camposines.

Polítiques d'ocultació?

Les raons per les quals la Generalitat del segle XXI va optar per impulsar, monopolitzar i controlar polítiques de memòria sobre la primera meitat del segle XX a partir d'artefactes polítics (no científics) com el Memorial Democràtic; o de com va limitar i acotar la recerca sobre morts i desapareguts a partir de la Llei de Fosses, mereixerien un estudi aprofundit que no podem abordar en el present article. Altrament està clar que el monopoli de les polítiques de memòria va comportar una dinàmica d'ocultació mes o menys controlada i selectiva del passat. Així, no hi ha dubte de que la Llei de Fosses va servir, a la pràctica, per impedir la recuperació de desapareguts. De fet el mecanisme esdevingué de fàcil utilització en tant que la llei atorgava a la Generalitat les competències quant a recuperacions i, simplement, la Generalitat, a la pràctica, no les exercia. Alhora la normativa, restrictiva, fins i tot per a les entitats de recerca, dificultava o impedia iniciatives que de manera implícita o explícita, directa o indirecta, buscada o casual impliquessin la recuperació de persones desaparegudes. Tal va ser el cas de Xarli, una troballa fortuïta que no acabava d'encaixar en les casuístiques de la llei de fosses (ni estava en una fossa, ni era una resta superficial...) sobre la qual es van aplicar a ultrança i amb total rigor lògiques d'ocultació, vulnerant fins i tot la normativa arqueològica quant a marge que es dona als investigadors per a l'estudi de peces.

En el context de la Llei de Fosses les iniciatives governamentals es van limitar a l'exploració o excavació «pilot» d'un parell de jaciments amb restes humanes, cas de les fosses de Prats de Lluçanès, el 2004 i Gurb el 2008 (Solé, 2012). Aquestes treballs no van tenir continuïtat institucional, fins que el 2017 el Conseller Raül Romeva va impulsar el que per primera vegada semblava un pla de conjunt per procedir a l'exhumació de fosses més o menys sospitades, localitzades o conegudes, tanmateix les activitats van quedar aturades en el context dels fets polítics de la tardor del 2017. Per dir-ho d'altra manera, fins el 2017 no va haver un intent més o menys sistemàtic de recuperació de restes de persones desaparegudes en el context de la GCE i la postguerra. Tanmateix fins i tot en aquestes iniciatives del 2017 es continuava mantenint un control ferreny sobre el procés a partir de la delegació de les tasques en empreses seleccionades per la administració i marginant del procés a les Universitats i entitats independents de recerca. Tota la problemàtica desencadenada el 2016-2017 a l'entorn de la iniciativa cívica del banc d'ADN demostrava la feble voluntat de la Generalitat per afrontar de manera decidida el tema de les persones desaparegudes. Tot plegat generava una situació equívoca en tant que, sobre el paper, la Generalitat exhibia preocupació pel tema ja que fins i tot disposava d'una llei pròpia, però a la pràctica aquesta s'utilitzava per congelar la problemàtica. Altrament

aquesta marxa lenta facilitava que els descendents directes de les persones implicades anessin desapareixent amb la qual cosa la pressió sobre l'administració anava disminuint a mesura que passaven els anys.

Cal tenir present d'altra banda que les polítiques confuses de la Generalitat respecte a desapareguts i fosses eren acceptades i compartides per l'espectre polític autòcton. Així la Llei de Fosses va ser impulsada per Apel·les Carod d'ERC, director general Relacions Interdepartamentals durant el primer Tripartit, tot i que el descabdellament de dita llei va comptar amb oposició de sectors del partit i del mateix govern (Hernández, 2005). Altrament la Llei es va definir finalment per l'interès de Joan Saura d'Iniciativa per Catalunya, que esdevingué conseller de Relacions Institucionals i Participació en el govern Maragall, i conseller d'Interior i relacions Institucionals en el govern Montilla. L'interès dels entorns de tradició comunista, i així mateix de la historiografia marxista, hegemònica en la Universitat, per tal de mantenir el control sobre la memòria de la Guerra Civil va ser una constant des dels darrers temps del franquisme. De fet el relat sobre la Guerra Civil, sovint equívoc i esbiaixat (Preston, 2010), havia estat directament tutelat pels entorns intel·lectuals vinculats a les esquerres comunistes. Cal tenir present d'altra banda que els comunistes, van tenir un paper cabdal quant a ratificació de la Constitució del 78 que va significar una llei de punt i final respecte als crims del feixisme (de fet crims contra la humanitat que no prescrivien). Els comunistes van apostar per la reforma tot bandejant la ruptura democràtica i això els va convertir en estructura ideològica del règim de la restauració monàrquica i de la Constitució del 78. Naturalment reconsiderar els crims contra la humanitat perpetrats per part dels antics feixistes no quadrava amb la política de reconciliació nacional preconitzada pels comunistes, d'ençà el VIII Congrés del PCE. I aquesta política de suport al règim del 78 i la monarquia s'ha mantingut fins els nostres dies. D'aquí que l'ambivalència respecte a la demanda de responsabilitats hagi estat la tònica de l'espectre polític de tradició comunista i el seus aliats. En aquest context el control de les entitats de memòria esdevenia important per l'entorn comunista, per seguir alimentant un relat que magnificqués el seu paper durant la guerra i el franquisme, i que, alhora impedís la demanda de responsabilitats contra els culpables dels crims feixistes. El control també era important per tal d'anular qualsevol demanda de responsabilitats contra els crims que l'estalinisme havia perpetrat en els períodes esmentats i; sobre tot, per guanyar temps i deixar que els anys tanquessin la problemàtica en la mesura que les persones relacionades anessin desapareixent per llei de vida.

Els interessos fàctics de control del relat per part dels comunistes coincidien, al seu torn, amb els interessos del que en aquells moments era el partit conservador hegemònic a Catalunya, Convergència Democràtica de Catalunya, una formació històricament dirigida per Jordi Pujol. Val a dir, d'altra banda, que els vasos comunicants intel·lectuals entre sectors de la burgesia catalana i el PSUC (i formacions posteriors relacionades) van ser constants d'ençà que els comunistes catalans es van erigir en presumptes defensors de l'ordre contra la revolució que havia esclatat el juliol del 1936. Les aliances implícites i explícites entre burgesia i comunistes també es van donar respecte a les polítiques de

memòria. L'imaginari que al respecte tenia Jordi Pujol, assimilava les fosses a una gran «moussaka» (Pujol, 2006): a la banda baixa els represaliats del 1936, al damunt els morts pels comunistes i a dalt de tot els assassinats pel franquisme. D'aquesta suposada realitat se'n derivava una voluntat expiatòria: «tots vam tenir la culpa» que sintonitzava amb corrents historiogràfiques que atribuïen a la República responsabilitats en l'esclat de la Guerra Civil, tant a Espanya, amb autors com Pío Moa, com a Catalunya amb autors com J.M. Solé Sabaté.

Des de l'imaginari pujolià remouré el passat per tal de recuperar la memòria republicana no tenia massa interès i esdevenia perillós respecte a l'*statu quo* de la Restauració Borbònica: els morts no s'havien de tocar. Tot plegat els interessos de l'entorn de CDC, el dels historiadors a ell vinculats, i els dels comunistes esdevingueren coincidents quant a ralentització dels processos de reivindicació de la memòria històrica. Alguns dirigents d'ERC van jugar la mateixa carta, i al respecte cal tenir present que alguns d'ells s'havien format en l'imaginari pujolista de la Fundació Acta. Tots coincidien, a més a més, en el fet que la memòria històrica en cap cas era un tema científic, ni tan sols de drets humans, sinó que era una qüestió fonamentalment política i que qualsevol que volgués posar el coneixement del passat sota el paraigua de la ciència, o de la reivindicació dels drets humans, esdevenia un enemic. El sabotatge que va patir l'intent d'excavació de la fossa d'Albinyana, el 2002, per part de la Generalitat s'entén precisament en aquest context (Íñiguez, Santacana, 2003).

Tot plegat les polítiques de minoració quant a la memòria històrica esdevingueren una realitat i una praxis que s'ha mantingut fins els nostres dies. Es en aquest marc d'ocultació que cal entendre la desgraciada història de Xarli, evidentment un heroi de la democràcia que va morir amb les armes a la mà. El seu testimoni era un perill i per això el van tornar a posar dins un tupperware i el van colgar al sinistre memorial de Sant Bartomeu de Les Camposines.

Bibliografia citada

- ANTON DE VEZ, J. (2011): El último héroe de la batalla del Ebro. *El País. Cataluña*, 25/09/2011. https://elpais.com/diario/2011/09/25/catalunya/1316912838_850215.html (consultada 20 de febrero de 2018).
- ESTRATS (2011) *Estudi antropològic de l'individu localitzat a los Raïmats, dins la línia fortificada de la Serra de La Fatarella*. Estrats. gestió del Patrimoni Cultural S.L. Barcelona.
- GONZALEZ-RUIBAL, A. (2012). «El último día de la batalla del Ebro. Informe de las excavaciones arqueológicas en los restos de la Guerra civil en Raïmats. La Fatarella (Tarragona)». (CSIC-INCIPT) *Informes y documentos de Trabajo*.
- GONZALEZ-RUIBAL, A. (2016). *Volver a las trincheras. Una arqueología de la Guerra Civil española*. Alianza Editorial. Madrid.
- HERNANDEZ, F.X. (2005). Informe sobre la proposta de Decret de Fosses. 04/07/2005. Direcció General de Recerca. Departament d'Universitats, Recerca i Societat de la Informació. Generalitat de Catalunya. https://www.academia.edu/1746774/HERN%C3%80NDEZ_CARDONA_F.X.2005._Informe_sobre_la_Proposta_de_Decret_de_Fosses._Barcelona._In%C3%A8dit (consulta 23 febrer de 2018).
- IÑIGUEZ, D.; SANTACANA, J. (2003). *Les fosses d'Albinyana. Guerra Civil 1936-1939*. Llibres de Matrícula Calafell.
- PRESTON, P. (2010) «Les matances de Paracuellos» *Ebre 38. Revista Internacional de la Guerra Civil 1936-1939*, num 5. pp. 125-167.
- PUJOL, J. (2006). «Ahí estan todos» 03/07/2006. *La Vanguardia*, pp. 25.
- RAMS FOLCH, P. Y PÉREZ SUÑÉ, J.M. (2010). «Estudi documental d'una part de la línia fortificada republicana a la serra de la Fatarella». Informe. Serveis Territorials a les Terres de l'Ebre del Departament de Cultural i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya.
- RUBIO-CAMPILLO, X. & HERNÁNDEZ, F.X.(2015). «Combined Arms Warfare in the Spanish Civil War: The Assault on the Republican Defence Line at Fatarella Ridge». *Journal of Conflict Archaeology*. Vol 10. Pags, 52-69.
- SOLÉ, Q. (2012) «Prats de Lluçanès i Gurb: les fosses comunes de la guerra civil exhuma-des com a prova pilot per part de la Generalitat de Catalunya» *AUSA XXV*, 170. pp. 769-789.

